

Галина Кушнір

«ПОВЕРНЕННЯ ДО "ПЕРЕЖИТКІВ МИНУЛОГО"»
ЯК ПРИКЛАД РЕЛІГІЙНОЇ ПУБЛІЦИСТИКИ
ЄВГЕНА СВЕРСТЮКА

Досліджується творча манера Євгена Сверстюка як релігійного публіциста. Найбільша увага приділяється образу Людини — радянської і посткомуністичної, а також шляхові відродження Людини ХХІ ст.

Ключові слова: Євген Сверстюк, релігійна публіцистика, «пережитки минулого», Людина.

Исследуется творческая манера Евгения Сверстюка как религиозного публициста. Особое внимание уделяется образу Человека — советского и посткоммунистического, а также пути возрождения Человека ХХІ в.

Ключевые слова: Евгений Сверстюк, религиозная публицистика, «пережитки прошлого», Человек.

The article explores the creative manner of Yevhen Sverstiuk as a religious journalist. Special attention is paid to the images of Soviet and post-Soviet Human, as well as the way of revival of Human in the ХХІ century.

Key words: Yevhen Sverstiuk, religious journalism, «vestiges of the past», Human.

Есей «Повернення до "пережитків минулого"» за своїм змістом і розглянутими автором питаннями є тією роботою, яка прокладає місток між двома проблематичними етапами в публіцистиці Євгена Сверстюка: заперечення державного атеїзму і відновлення релігійної традиції. Головною метою нашої студії ми визначаємо те, як на прикладі Сверстюкового твору можливо досягти справжнього відродження української Людини в посткомуністичному суспільстві. Для цього в рамках нашого дослідження маємо виконати такі

завдання. По-перше, проаналізувати цей есей, звертаючи особливу увагу на те, якою Людина була за часів панування комуністичної ідеології на теренах сучасної України і якою стала після розпаду СРСР. По-друге, з'ясувати, в чому проблеми нового типу Людини, який уже сформувався і продовжує формуватися сьогодні. По-третє, дослідити, щоб, на думку Є. Сверстюка, змінить повернення до «пережитків минулого».

Наукова актуальність студії полягає в тому, що праць, присвячених ґрунтовному дослідженню твору Є. Сверстюка «Повернення до "пережитків минулого"» нам не вдалося виявити. І це при тому, що твір був написаний ще 1996 р. Також можна говорити про актуальність проблематичну. Адже «відбитки» комунізму сьогодні суттєво помітні в різних сферах: у політиці, в економіці, релігії. Доказів цього більш ніж достатньо (серед прикладів — прагнення бути під чиєюсь залізною рукою, «хатокрайство» тощо).

На нашу думку, аналізовану публікацію Є. Сверстюка можна вважати тривимірною у часі: есей є ретроспекцією у добу державного атеїзму, в ньому повідомляється про стан українців 1996 р., а також робляться прогнози на майбутнє.

«Советська ідеологія будувалася на тому, щоб витрясти з Вас «пережитки минулого», щоб зробити з Вас радянську людину, — відзначав Є. Сверстюк під час нашої з ним зустрічі. — Перший «пережиток» — це приватновласницький. Другий — націоналістичний. Третій — релігійний «пережиток». На цьому тримався опір советському режиму. А після його падіння ми повернулися до «пережитків минулого». В цьому тексті Ви знайдете матеріал для роздумів». Отже, будемо розмірковувати над центральним мотивом цього твору — мотивом *Людини*.

Коли «грандіозна євразійська імперія з драконівськи-сичучою аббревіатурою замість імени» [3, с. 343] розвалилася, а її утопічні ідейні постулати зазнали краху, *Людина* розгубилася.

«*Людина* жила за стереотипами неспроможної філософії матеріалізму, ідеології соціалізму і політики насильства. Тепер та людина не хоче, щоб доля її залежала від долі корабля» — того червоного «Титаніка», який «під марші прямував у світле майбутнє», — писав Є. Сверстюк [4, с. 726]. Однак і *Людина* не знала, де шукати виходу з тієї моральної кризи.

Втечу людини у «традиційний світ» або допомогу Заходу як способи порятунку *Людини* Є. Сверстюк відкинув.

Людині потрібно моральне відродження, але «політичне відродження держави і моральне відродження людини — це речі різні, хоча вони глибоко взаємопов'язані» [4, с. 726]. Тобто з розпадом СРСР *Людина* кардинально не змінилася, «бо комунізм як процес розкладу ще не відійшов», — зауважив Є. Сверстюк. Тому, на думку автора, й епоху після падіння радянського ладу потрібно називати не посткомуністичною, а постчорнобильською.

Узагалі, Чорнобиль у візії Є. Сверстюка може становити окрему тему для наукового дослідження. Відзначимо декілька цікавих сентенцій автора про Чорнобиль, які є в цьому есеї і які допоможуть краще зрозуміти становище перед- і постчорнобильської *Людини*.

«Чорнобиль — це та маска смерти, якою завершується похмура драма комуністичного режиму. Той режим, що переступив усі і всілякі межі, раптом відчув, що наступати далі не може, — треба відступати! Далі смерть, і то вже не планова, а для всіх...

Чорнобиль перевертає наші поняття про відчуження, про заручників, навіть про смерть. Цього разу остання інтегрує вже не кляси, не лагерні зони, а все живе — від людини до комахи.

У цій зоні відбувається також мутація людських вартостей: вони розсипаються», — відзначав публіцист [4, с. 726—727].

ЧАЕС та СРСР — взаємопов'язані явища. Чорнобиль був дітищем радянської влади, а також «лакмусовим папірцем» для самого режиму. Згадується світлина п. н. «Працює на комунізм» (21 січня 1982 р.), представлена на виставці відомого харківського фотографа Юрія Ворошилова «Чорнобиль. Я там був» (2011 р.), у творчості якого Чорнобиль є провідною темою. На тій фотографії зображено адміністративно-побутовий корпус ЧАЕС, на якому великими літерами написано гасло: «Енергію Чернобыльской АЭС — тебе, Родина!». Однак «Родина», що витягувала з ЧАЕС усі «соки», отримала від неї «енергію» авансом, якої вистачило майже всьому людству.

Після Чорнобиля, як зауважив Є. Сверстюк, «в жорстку мову комуністичної термінології залетіли біблійні слова *Звізда Полин*. Вона стала бар'єром і водночас сигналом до повільного відступу» [4, с. 727]. Тут публіцист натякає на образ із книги Об'явлення Івана Богослова: «І засурмив третій Ангол, — і велика зоря спала з неба,

палаючи, як смолоскип. І спала вона на третину річок та на водні джерела. А ймення зорі тій Полин. І стала третина води, як полин, і багато з людей повмирали з води, бо згіркла вона...» (Об'явлення 8:10). У 1980—1990-ті рр. серед українців була дуже поширена думка про те, що Іван Богослов, який отримав від Бога одкровення щодо апокаліпсиса, чітко попереджав саме про аварію АЕС у Чорнобилі. Тоді багато хто, навіть серед комуністів, почав уважно читати Новий Заповіт.

Після «Звізди Полин», а ще більше — після розпаду СРСР «Кремль заговорив про повернення до загальнолюдських вартостей, і це прозвучало, як *маніфест про волю*. Звичайно, слово «повернення» — звична брехня: вартості було розкладено й отруєно в кожній особі, в кожному серці. Як повертатись, коли носії тих вартостей — діди-прадіди — винищені?.. На місці вартостей було вироблено негативні стереотипи як їхні замітники», — зазначив публіцист [4, с. 727]. Тобто *Людина*, яка була вихована на радянській ідеології, не знала, ДО ЧОГО їй і ЯК повертатися. З'явилася свобода, але не зрозуміло, що з нею роботи.

Є. Сверстюк у своєму есеї змалював портрет *Людини*, вихованої радянською владою, уперше в історії вихованої на негативних ідеях. Для неї стереотипи й умовні рефлексії «більше важать, ніж здоровий глузд» [4, с. 727]. Така *Людина* отримала освіту в комуністичній «школі». «Там були полегшені обов'язки для полегшеної людини, яка боїться відповідальності. Там — як школа-інтернат з готовою програмою, якої не треба проходити, а тільки вдавати науку, і з готовим харчуванням, до якого щось додається з украденого. Це була школа полегшеного виховання по похилій, школа виходу людини з таємних і небезпечних глибин на мілини тривіальної ясності. Несправжність того життя відчували всі й насміхалися з себе, розповідаючи анекдоти. Всі були згодні, що будуємо Вавилонську вежу зі своєї гігантоманії, з гордині, з амбіцій і без ясної візії, що була прерогативою вождів» [4, с. 728].

Згубність комуністичної ідеології для *Людини* передбачав Іван Франко у своєму публіцистичному творі «Що таке поступ?» ще 1903 р.: «Поперед усього та всеможна сила держави налягла би страшним тягарем на життя кожного поодинокого чоловіка. Власна воля і власна думка кожного чоловіка мусила би щезнути, заниді-

ти, бо ану ж держава признає її шкідливою, непотрібною. Виховання, маючи на меті виховувати не свобідних людей, але лише пожиточних членів держави, зробилось би мертвою духовою муштрою, казенною. Люди виростили б і жили би в такій залежності, під таким доглядом держави, про який тепер у найабсолютніших поліційних державах нема й мови. Народна держава стала б величезною народною тюрмою» [5, с. 341].

Людині було зручно, коли за неї хтось приймав рішення. Таким чином, відповідальність за прийняті рішення лягала не на неї, а на владу, яку в «радянській сім'ї» уособлював «батько»-вождь. Через це радянська *Людина* зі своїм «дитячим» мисленням не могла збагнути, як це вона залишиться без «батька». Є. Сверстюк добре зауважив: «Падіння тюрми не стало великим народнім святом. Ми не чули вибуху радості. Відомий образ пташки, випущеної з клітки і вже не здатної летіти на волю, — велика гірка правда нашого часу.

Як тільки радянську людину перестали душити — вона все забула! Звична лише слухатись, вона не знає, на що їй ужити ту свободу. Звично, але вже галасливо, вона почала скаржитись на матеріальні нестатки і жебрацьким поглядом задивилась на вчора таврований Захід. Їй здається, що щастя переселилось туди. Уся духовна неміч її оголилась, у неї немає імунного опору, немає внутрішньої сили встояти проти дрібниць побуту й матеріальних спокус. Вона не вміє боротися зі спокусами» [4, с. 728]. «Загублена українська людина», — як писав Микола Шлемкевич.

Однак Є. Сверстюк усе ж таки вірить у *Людину*, в її здатність замінити своє радянське мислення, адже «віра в людину — це невід'ємний складник віри в Бога, чи його (Його. — Г. Н.) образу й подоби, чого, згідно з релігійною філософією, є носієм людина» [1, с. 19—20].

Комунізм же намагався знищити в людині майже всю «подобу Божу»: свободу вибору, відчуття своєї унікальності, віру в Бога, розуміння відповідальності, хазайновитість тощо. І є тільки жменька ідеалістів, і то «загублених», які «шукають своєї мови і своєї дороги крізь джунглі та бар'єри вчорашнього дня» [4, с. 729].

«Тож де дорога рятунку? — запитував М. Шлемкевич. — Замкнуте коло, і не пробуймо ще раз його дорогами шукати щастя і відповіді на наші питання. Не знайдемо їх, завертаючись до давніх

доріг. Тож станьмо, зупинімося! Проглянувши наше горе, подумаймо: — може вже в свідомості є полегша, глибока відрада, достойна відрада! Зупинімося, не продовжуймо мандрівки безнадійними манівцями» [6, с. 40].

У своєму есеї «Повернення до "пережитків минулого"» Є. Сверстюк вказав, що робити пострадянській *Людині*, яка після розпаду СРСР отримала «дар маргінальності» [3].

Із назви тексту стає зрозумілим, що потрібно повернутися до «пережитків минулого» — до приватної власності, націоналізму і до релігії. Однак тут простежується авторська іронія. Як ми зазначали, нема до чого повертатися, бо ці три засадничих «кити» вже відсутні в людській пам'яті «совєтика». Адже, як стверджував Є. Сверстюк, «то була генеральна програма перевиховання свідомости. В ній не було іншої мети, ніж просто знищити ці «пережитки». Зараз їх («пережитки») потрібно заново прищеплювати «загубленій українській людині» та виховувати їх у молоді.

Розглянемо, що Є. Сверстюк писав у своїй роботі про «пережитки» в СРСР і як він радить втілювати їх у життя *Людини* тепер.

«Приватновласницькі пережитки». Боротися з цим «пережитком» було найлегше, «бо люмпенізований і кримінальний елемент завжди готовий до перерозподілу й експропріяції» [4, с. 729]. Проте бажання мати свою власність — це інстинкт, а перевиховання цього інстинкту — «чисте лукавство» [4, с. 729]. Сам Господь дав *Людині* функцію господарювання ще на початку історії людства: «І взяв Господь Бог людину, і в едемському раї вмістив був її, щоб порала його та його доглядала» (Буття 2:15). Людина просто не може не відчувати себе власником, що можна спостерігати навіть на прикладі дітей. «Боротьба за привілеї, «блат вище наркома», закриті розподільники — це все обслуговувало «власницькі інстинкти» й підживлювало їх», — відзначав есеїст [4, с. 729]. Ще однією формою прояву було привласнення чужого «під інтереси суспільства».

У СРСР було зруйновано «шляхетний бік власности». Звернувшись до Христової «Притчі про таланти» (Матвія 25:14—30), публіцист пише про наслідки придушення приватновласницького «пережитку»: «Разом з тим відпало і вічне питання: що ти зробив з талантами, які дав тобі Пан, — у відомій євангельській притчі. Що ти зробив зі спадщиною предків? Що ти зробив з природою?

Отже, було зневажено і розпорядливого Пана, було втрачено і відповідального слугу, здатного примножити даний йому талант. Зате раб лінивий і лукавий недбало закопував таланти в землю, а інших викривав і звинувачував» [4, с. 729].

Принцип «господарювання» радянської людини ілюструє принаймні такий факт. Як розповідають водії, що працювали на державних підприємствах у 1970-х рр., їм доводилося виливати залишки бензину в землю чи у водоймища, щоби було куди заливати нове пальне, яке видавалося за талонами. Працюючи на своїх підприємствах, вони були змушені робити «приписки» у використанні бензину, тобто записувати більші витрати пального, ніж було необхідно насправді. Інакше водії не виконали б «плану», а отже, ї не отримали б премії.

Говорячи про новий тип людини-господаря, Є. Сверстюк зазначив, що він «дуже тихий і недовірливий», або це «раби лукаві, які вдають готовість стати господарями», або «умільці від «прихватизації»; їм усім «ще далеко до гідності господаря, вдячного Богові за даровані таланти» [4, с. 730].

«Запровадження приватної власності, — на думку Є. Сверстюка, — це повернення землі її господаря, люблячого і відповідального. Це відродження, а точніше створення *нового типу людини*, здатної почувати себе спадкоємцем. А часом і розкаяним блудним сином, щоб знов повернутися до батька» [4, с. 730]. Відзначимо, що тут автор звернувся до мотиву *Блудності*, який він розробляв у своїх інших текстах.

Є. Сверстюк вірить в економічне відродження: «Тут справа тільки за розумною підтримкою людей доброї волі, на які багата наша земля» [4, с. 730].

«Націоналістичні пережитки». У своєму тексті Є. Сверстюк написав ці два слова великими літерами для того, припускаємо, щоб звернути увагу читача на них, адже «націоналістичні пережитки» були найбільш переслідуваними». Він навіть деякі факти історії щодо витравлювання «націоналістичних пережитків» в українців: «...всі езекуції білих і червоних у революцію, геноцид голодом у 1933-му, нищівна війна, пляцдармом якої стала Україна, знов голод 1947 року, фізичне винищування української інтелігенції» [4, с. 730].

Ми не будемо зупинятися докладно на «націоналістичних пережитках» і висвітлення їх Є. Сверстюком у цій та інших його пра-

цях — це тема окремої наукової студії. Лише відзначимо, що український патріотизм та віра в Бога у Сверстюковій візії невід’ємні. Отже, на думку публіциста, Людина-християнин повинна діяльно любити свій народ, свою країну.

Попри те, що поступово з’являється доступ до різних історичних джерел, серед українців побутує маса стереотипів. Це пояснюється тим, що «і бюрократичний, і мафіозно-кримінальний світ протистоїть українській культурі й мові як через незнання, так і через узвичаєну позицію. Її можна б було переламати принциповою позицією уряду, якби він відзначався принциповістю». У кінці своїх роздумів про цей «пережиток» Є. Сверстюк зазначив: «Національна гідність визріває дуже поступово і в процесі постійної боротьби не тільки із запеклими ворогами, а й боротьби за якість культури, заснованої на добрій традиції. В умовах свободи ця боротьба принаймні легальна» [4, с. 731].

«Релігійні пережитки». Розглядові цього аспекту автор приділив найбільшу увагу. Є. Сверстюк зазначив, що боротися з «релігійними пережитками» було найважче. Адже «вони то виникали, то зникали, як міраж. Статистика показувала цілковиту перемогу матеріалізму й атеїзму, а тут десь раптом знову ловили вияви «релігійних забобонів». Відоме євангельське застереження «не можна одночасно служити двом панам» за умов соціалізму розв’язувалося компромісно: на службі — кесареві, а вдома — вже Богові», — писав Є. Сверстюк [4, с. 731]. Тут уже йдеться про роздвоєння *Людини*. З одного боку, радянська Людина служила вождю («мамона», «гріх»), який оголосив «перемогу атеїзму», а з іншого — в глибині серця вірила в Бога («Релігійна традиція в Україні глибока. Вона закорінена і в естетиці звичаїв та побуту, і в глибинах підсвідомого», — писав публіцист). Відомі факти, коли комуністичні діячі потайки ходили до церкви, щоправда, ретельно маскуючись, щоб раптом їх хтось не впізнав.

Розуміючи силу духовності, яка є джерелом усвідомлення людиною себе як Богом створеної особистості та громадянина, а також джерелом національної культури, комуністична влада намагалася винищити «релігійний пережиток». «Без тієї опори людина раптом стає непевною себе, — писав Є. Сверстюк, — піддатливою і цілком залежною від впливів. Вона боїться свободи й уникає свободи вибору. Вона надто слабосила, щоб прийняти істину: дорога до Бога

висхідна, вона вкрита терням, по ній треба підійматися щосили, і на ній стоїть символ людської долі — образ Розп'ятого» [4, с. 732].

Саме Христос і є Тим, Хто може допомогти роздвоєній *Людині*. «Вихід завжди приходив звідкілясь з-поза меж видимости», — мудро зауважив публіцист. Як приклад варто згадати й слова Кете, героїні роману Генріха Белля «І не сказав жодного слова», звернені до свого чоловіка-п'яниці: «Молитва — це єдине, що ще може допомогти» (і врешті-решт допомогло) [2, с. 136].

Розмірковуючи над виходом із глухого кута моральної кризи, автор вдається до цитування Нового Заповіту. Він звернув увагу на те, що духовність не може бути без Духа Святого, що «всюди є і все наповняє». Є. Сверстюк закликає людей: «**ВИБИРАЙТЕ ДОРОГУ ВУЗЬКУ, ЩО ВЕДЕ ДО ЖИТТЯ** (авторське виокремлення. — *Г. К.*)», до життя в Ісусі Христі. Про це публіцист продовжує розмірковувати, апелюючи до Євангелія: «І весь досвід поколінь повертає нас до старого біблійного джерела: «Перебувайте в Мені, а Я в вас! Як та вітка не може вродити плоду сама з себе, коли не позостанеться на виноградні, так і ви, як у Мені перебувати не будете. Коли хто перебувати не буде в Мені, той буде відкинений геть, як галузка, і всохне» [4, с. 732—733].

Можна погодитися з автором, що після «смертельного демонстражу особи» прищепити релігійні цінності *Людині* «складніше, ніж було у китайців, які тотально знищили усіх горобців, а потім їх імпортували» [4, с. 734]. Він також зазначив, що цьому щепленню стає на заваді диявол (припускаємо, що публіцист використав це слово як у прямому, так і переносному значенні).

В есеї «Повернення до "пережитків минулого"» відчувається авторський оптимізм щодо духовного відродження *Людини* після часів державного атеїзму.

Окрім біблійного інтертексту, Є. Сверстюк для підтвердження своєї позиції використав максималістську думку першого федерального канцлера ФРН Конрада Аденауера про те, що «комунізм може перемогти тільки переконане християнство». Публіцист уточнив цей вислів: «Не формальне, а переконане, спроможне повернути людину до своїх духових джерел і визначити її вартості» [4, с. 734].

Розглянувши три «пережитки минулого», можемо зробити висновки, що Є. Сверстюк розташував їх за принципом висхідної

градації. Найбільшого значення він надав «релігійному», який є фундаментом для формування у *Людині* націоналістичних і приватновласницьких «пережитків».

Проблема відродження Людини і віри в Бога як ключ до подолання суспільної кризи проходить червоною ниткою крізь усю творчість Є. Сверстюка і потребує подальшого більш детального наукового вивчення, а також практичного втілення у житті.

1. *Балаклицький М.* «Нова релігійність» Івана Багряного / Максим Балаклицький. — К. : Смолоскип, 2005. — 167 с.
2. *Бёльль Г.* И не сказал ни единого слова : роман / Генрих Бёльль. — М. : Издательство иностранной литературы, 1957. — 163 с.
3. *Забужко О.* Хроніки від Фортінбраса : вибр. есеїстика / Оксана Забужко. — 3-тє вид., доповн. — К. : Факт, 2006. — 352 с.
4. *Сверстюк Є.* На святі надій : вибране / Євген Сверстюк. — К. : Наша віра, 1999. — 784 с.
5. *Франко І. Я.* Зібрання творів : [у 50 т.] / І. Я. Франко. — К. : Наукова думка, 1986. — Т. 45 : Філософські праці. — 574 с.
6. *Шлемкевич М.* Загублена українська людина / Микола Шлемкевич. — К. : МП «Фенікс», 1992. — 158 с.

Леся Кічура

МИКОЛА ГОЛУБЕЦЬ: РОЛЬ ЖІНКИ В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ ТА МИСТЕЦТВІ

Охарактеризовано публікації М. Голубця жіночої тематики; згада-но імена та здобутки видатних жінок, які внесли свою лепту в історію нашої держави — вчинками, творчістю та досягненнями.

Ключові слова: *М. Голубець, жіноча тематика, феміністичні тенденції, творення історії, мистецтвознавство, видатні українки, історія жіночого руху, патріотизм.*

Охарактеризовані публікації М. Голубця женской тематики; названі імена и успехи знаменитых женщин, которые создавали историю нашего государства своими действиями, творчеством и достижениями.

Ключевые слова: *М. Голубец, женская тематика, феминистические тенденции, создание истории, искусствоведение, знаменитые украинки, история женского движения, патриотизм.*